

Inštalácia Menaše Kadišmana a jeho 10 000 tvári zavraždených Židov, Židovské múzeum Berlín, foto: Anna Ondrušeková, 2012
Installation of Menashe Kadishman and his 10,000 Faces of Murdered Jews, Jewish museum Berlin, photo: Anna Ondrušeková, 2012

**Anna Ondrušeková, autorka projektu
Tatranská galéria v Poprade**

Úvodom

Tatranská galéria v Poprade patrí medzi renomované kultúrne inštitúcie na Slovensku a má svoju vlastnú históriu. Vznikla v roku 1960, no už od roku 1954 sa postupne budoval jej zbierkový fond. V súčasnosti sídli a svoje aktivity realizuje v priestoroch bývalej parnej elektrárne, ktorú zrekonštruovala a adaptovala na multifunkčný kultúrny stánok. V jej priestoroch tak okrem výstav môžu návštevníci zažiť aj mnohé iné aktivity ako koncerty, divadelné predstavenia, prednášky, umelecké sympózia. Dôraz kladie na mladú generáciu, a tak edukatívne a umelecké programy navštevujú študenti, ale aj dospelí, nielen z podtatranského regiónu, ale z celého Slovenska, prihraničného Poľska a Čiech.

Prečo projekt ART&HOLOKAUST v Tatranskej galérii?

Projekt ART&HOLOKAUST, ktorý sme pripravili pre obdobie rokov 2022 – 2024 je rozšíreným pokračovaním aktivít pri príležitosti smutného výročia prvého transportu židovských žien a dievčat z Popradu do koncentračného tábora v Auschwitzi. Transport sa uskutočnil 25. 3. 1942 o 20:20, bol zároveň prvý z územia vtedajšieho Slovenska a z plánovaných 1000 žien odišlo 999. Tatranská galéria sa nachádza blízko železničnej stanice, a tak už od roku 2001 v tomto termíne organizujeme spomienku na tieto udalosti prostredníctvom výstav a iných podujatí v spolupráci s Múzeom židovskej kultúry SNM v Bratislave. Do roku 2021 sme spolupracovali s profesorom Pavlom Mešťanom a od roku 2022 s novým vedením Múzea židovskej kultúry Michalom Vaněkom a Múzeom holokaustu v Seredi a jej vedúcim Martinom Korčokom. Táto spolupráca vyústila do rozsiahleho projektu pod názvom ART&HOLOKAUST, v ktorom sme využili dlhoročnú skúsenosť a pripravili množstvo zaujímavých podujatí pre mládež, ale aj širokú verejnosť rôznych záujmov.

Tatranská galéria (TG) sídli a realizuje svoje aktivity v širšom regióne historickej Spišskej župy v Prešovskom samosprávnom kraji a jeho okresoch Poprad, Kežmarok, Stará Ľubovňa, Levoča. Región je miestom, kde viaceré etniká, národy a národnosti žili vo vzájomnej

**Anna Ondrušeková, author of the project
Tatra Gallery in Poprad**

Introduction

The Tatra Gallery in Poprad is one of the renowned cultural institutions in Slovakia and has its own history. It was founded in 1960, but since 1954 its collection fund has been gradually built up. Currently, it is based and carries out its activities in the premises of the former steam power plant, which it renovated and adapted into a multifunctional cultural stand. In addition to exhibitions, visitors can also experience many other activities in its premises, such as concerts, theater performances, lectures, art symposia. The emphasis is on the young generation, so the educational and artistic programs are attended by students, as well as adults, not only from the Low Tatras region, but from the whole of Slovakia, bordering Poland and Bohemia.

Why the ART&HOLOKAUST project in the Tatra Gallery?

The ART&HOLOKAUST project, which we have prepared for the period 2022-2024, is an extended continuation of the activities on the occasion of the sad anniversary of the first transport of Jewish women and girls from Poprad to the concentration camp in Auschwitz. The transport took place on 25. 3. 1942 at 20:20, it was also the first from the territory of Slovakia at the time, and 999 of the planned 1,000 women left. Other events in cooperation with the Museum of Jewish Culture SNM in Bratislava. Until 2021, we cooperated with Professor Pavlo Mešťan, and starting with the new management of the Museum of Jewish Culture, Michal Vaněk, and the Holocaust Museum in Sered and its head, Martin Korčok. This cooperation resulted in a large-scale project called ART&HOLOKAUST, in which we used many years of experience and prepared a number of interesting events for the youth, as well as the general public of various interests.

The Tatranská galéria (TG) is based and carries out its activities in the wider region of the historical Spišská county in the Prešov self-governing region and its districts of Poprad, Kežmarok, Stará Ľubovňa, Levoča. The region is a place where several ethnicities, nations

zhode. Zmeny nastali počas 2. svetovej vojny, kedy z tohto regiónu bolo veľa ľudí spomedzi Židov a Rómov deportovaných do koncentračných táborov.

V poslednom období početnosť rómskej populácie v regióne narastá, čo spôsobuje nárast extrémizmu, rasizmu a xenofóbie najmä u mladej generácie. Región Spiša, ktorý je najviac osídlený touto národnostnou menšinou, je geograficky znevýhodnený svojím umiestnením na severovýchode Slovenska. Naším projektom ART&HOLOKAUST sme chceli pripomínať, vzdelávať a citovo pôsobiť na mládež a širšiu verejnosť prostredníctvom rôznych umeleckých podujatí, vzdelávacích prednášok, premietania filmov, a tiež priamym zapojením študentov a mladých ľudí do tvorivého procesu.

Galéria má adekvátne priestory na realizáciu všetkých aktivít a tejto téme sa venuje už viac ako 20 rokov. Projekt pozostával:

1. Kreatívno-umelecká zložka – výstavy, umelecké sympóziá, koncerty, zhotovenie fotografických a filmových prezentácií, filmových reportáží.
2. Edukatívna zložka – prednášky, filmové premietania, exkurzie a besedy pamätníkov, spisovateľov so študentami škôl rôzneho typu a so širokou verejnosťou.
3. Vedeckovýskumná zložka – výskum, konferencie o umelcoch Slovenska a Nórska k téme holokaustu, vydanie zborníka, zhotovenie fotografickej a filmovej prezentácie.

Cieľom projektu bolo pri všetkých podujatiach využiť možnosť, aby umelci svojimi lokálne špecifickými projektami reagovali na génia loci tohto miesta poznačeného traumou holokaustu. Všetci zúčastnení umelci, odborní lektori boli dostatočne citliví a vytvorili produktívne napätie medzi minulosťou a prítomnosťou. Sociálna spravodlivosť, rovnosť šancí, prístup k vzdelaniu a rešpekt k jazyku, kultúre a ľudskej dôstojnosti sú silnými nástrojmi na zlepšenie spolunažívania medzi vyššie spomenutými skupinami, a to bolo hlavným mottom nášho projektu Art & Holokaust.

Projekt podporil Európske hospodárske spoločenstvo a Nórsky finančný mechanizmus. Hlavným partnerom z Nórska bolo Židovské múzeum z Osla (Jødisk Museum i Oslo, Calmeyers gate 15B, 0183 Oslo, Norway), kde štatutárnym zástupcom je riaditeľka Torill Torp-Holte, priamo v galérii v Poprade sa odbornými prednáškami predstavil Matz Tangestuen, umelecký riaditeľ múzea. Ďalšími partnermi zo Slovenska boli SNM – Múzeum židovskej kultúry v Bratislave s pobočkou Múzea holokaustu v Seredi, kde štatutárnym zástupcom je Michal Vaněk, Gymnázium, Kukučínova 4239/1 v Poprade, kde štatutárom je riaditeľka Beáta Taylorová. Do projektu sa zapojilo aj množstvo ďalších plánovaných aj neplánovaných spolupracujúcich

and nationalities lived in harmony. Changes occurred during the Second World War, when many people from this region, including Jews and Roma, were deported to concentration camps.

Recently, the number of Roma population in the region has been increasing, which causes an increase in extremism, racism and xenophobia, especially among the young generation. The region of Spiš, which is mostly populated by this national minority, is geographically disadvantaged due to its location in the northeast of Slovakia. With our ART&HOLOKAUST project, we wanted to remind, educate and have an emotional impact on youth and the wider public through various art events, educational lectures, film screenings, and also by directly involving students and young people in the creative process.

The gallery has adequate spaces for the implementation of all activities and has been dedicated to this topic for more than 20 years. The project consisted of:

1. Creative-artistic component – exhibitions, art symposia, concerts, production of photographic and film presentations, film reports.
2. Educational component – lectures, film screenings, excursions and discussions of monuments, writers with students of different types of schools and with the general public.
3. Scientific research component – research, conferences on the artists of Slovakia and Norway on the topic of the Holocaust, publication of a collection, production of a photographic and film presentation.

The goal of the project was to use the opportunity for all events to allow artists to respond to the genius loci of this place marked by the trauma of the Holocaust with their locally specific projects. All participating artists, professional lecturers were sensitive enough and created a productive tension between the past and the present. Social justice, equal opportunities, access to education and respect for language, culture and human dignity are powerful tools for improving coexistence between the aforementioned groups, and this was the main motto of our ART&HOLOKAUST project.

The project was supported by the European Economic Community and the Norwegian Financial Mechanism. The main partner from Norway was the Jewish Museum of Oslo (Jødisk Museum i Oslo, Calmeyers gate 15B, 0183 Oslo, Norway), where the statutory representative is director Torill Torp-Holte, right in the gallery in Poprad, Matz Tangestuen, the Museum's artistic director, presented himself with expert lectures. Other partners from Slovakia were SNM – Museum of Jewish Culture in Bratislava with a branch of the Holocaust Museum in Sered, where the statutory representative is

subjektov: Občianske združenie Sonáta, Obchodná 22/B Bratislava, Súkromná stredná odborná škola, Ul. 29. augusta 4812 Poprad, Gymnázium D. Tatarku Poprad, Mojše Band – hudobné zoskupenie, Stredná priemyselná škola techniky a dizajnu Poprad, Súkromná stredná odborná škola, Biela voda v Kežmarku, Občianske združenie Testimonium Bratislava, Ústav pamäti národa Bratislava, Asociácia Krav Maga Slovensko, Galéria Ludovíta Felda – ŽNO KOŠICE, Milo Suchomel Quartet, Občianske združenie LECA Bratislava.

Realizácia a zhrnutie projektu

Počas 18 mesiacov trvania projektu TG zrealizovala 51 podujatí: 6 konferencií, 2 divadelné predstavenia, 9 koncertov 15 odborných prednášok, 5 exkurzií, 2 premietania filmov, 2 spomienkové udalosti, 2 umelecké sympóziá, 8 výstav, na ktorých sa zúčastnilo 8620 návštevníkov. Našu webovú stránku o projekte doposiaľ navštívilo 17252 ľudí. Súpis podujatí uvádzame v samostatnej prílohe. Pri jednotlivých podujatiach sme dôsledne dbali o výber kvalitných a odborne pripravených lektorov, prednášajúcich, ktorí veľmi pútavo vedeli túto tému z rôznych okruhov predniesť študentom, ale aj širokej verejnosti. Náročné na organizáciu bolo zabezpečenie účasti na jednotlivých podujatiach. TG starostlivo každé podujatie spropagovala prostredníctvom rôznych médií, plagátov, bulletinov, tv reportáží a osobným zaangażovaním pracovníkov.

Medzi najpútavejšie patrili prednášky, konferencie o konkrétnych osobnostiach, ktoré prežili holokaust, alebo zahynuli v koncentračných táboroch, ale zanechali nám nejaké významné posolstvo, či už v podobe umeleckých diel, alebo iných objavov. Živé koncerty zanechali v návštevníkoch hlboké emócie a výstavy zase zaujali svojou dokumentačnou hodnotou, ale aj silným apelovaním na súčasnú generáciu v prostredníctvom súčasného umenia. Na projekte spolu participovalo 58 umelcov a 14 prednášajúcich lektorov.

Ako ďalej naplňať cieľ projektu?

Každý projekt má svoje „míľniky“, ktorých napĺňanie je dôležité počas projektu a následne pre ďalšie obdobie. V spolupráci s odbornými lektormi sme náročné témy spracovali a posunuli do tohto dvojjazyčného zborníka. Predchádzal mu vedecký výskum ako v oblasti histórie, tak aj umenovedy (výtvarné umenie, fotografia, film, hudba). Zborník tak bude nielen výsledkom a pripomenutím tohto podujatia, ale aj dobrým edukatívnym sprievodcom pre pedagógov rôznych typov škôl a rôznych predmetov.

Téma holokaustu musí byť interdisciplinárnym fenoménom vyučovania na školách. Tento zborník je toho dôkazom, pretože ho

Michal Vaněk, Gymnázium, Kukučínova 4239/1 in Poprad, where the statutory representative is director Beáta Taylorová. A number of other planned and unplanned cooperating entities were also involved in the project: Civic Association Sonáta, Obchodná 22/B Bratislava, Private secondary vocational school, Ul. August 29, 4812 Poprad, Gymnázium D. Tatarku Poprad, Mojše Band – musical ensemble, Secondary Industrial School of Technology and Design Poprad, Private secondary vocational school, Biela voda v Kežmarok, Civic Association Testimonium Bratislava, Institute of National Memory Bratislava, Krav Maga Association Slovakia, Ludovít Felda Gallery – ŽNO KOŠICE, Milo Suchomel Quartet, Civic Association LECA Bratislava.

Implementation and summary of the project

During the 18 months of the project, TG realized 51 events (6 conferences, 2 theater performances, 9 concerts, 15 expert lectures, 5 excursions, 2 film screenings, 2 commemorative events, 2 art symposia, 8 exhibitions) attended by 8,620 visitors. So far, 17,252 people have visited our website about the project. We present the list of events in a separate attachment. For individual events, we carefully selected high-quality and professionally prepared lecturers and lecturers, who were very engaging in presenting this topic from various circles to students, as well as to the general public. Ensuring participation in individual events was also challenging for the organization. TG carefully promoted each event through various media, but also with posters, newsletters, TV reports and personal involvement of employees.

Among the most engaging were lectures, conferences about specific personalities who survived the Holocaust or perished in concentration camps, but left us some important message, either in the form of works of art or other discoveries. The live concerts left deep emotions in the visitors, and the exhibitions impressed with their documentary value, but also with their strong appeal to the current generation through contemporary art. A total of 58 artists and 14 lecturers participated in the project.

How to further fulfill the goal of the project?

Each project has its own "milestones", the fulfillment of which is important during the project, but also subsequently for the next period. In cooperation with professional lecturers, we have processed difficult topics and moved them into this bilingual collection. He was preceded by scientific research both in the field of history and the arts (fine arts, photography, film, music). The collection will

môžu použiť pedagógovia dejepisu, histórie, občianskej náuky, slovenského jazyka, výtvarnej výchovy, dejín umenia a kultúry, hudobnej náuky, mediálnej výchovy, dokonca aj telesnej výchovy.

Zborník, ktorého obsahom sú odborné štúdie, zaujímavé čítanie príbehov a zhodnotenie podujatí projektu, je určený pre širokú odbornú i laickú verejnosť. Snažili sme sa fundovane a emotívnym spôsobom pripomenúť holokaust – toto nelichotivé obdobie dejín na našom území, ale aj v celosvetovom kontexte a upozorniť, ako vraví vo svojom vystúpení Dr. Kevin Simpson, na „zmenšujúcu sa stratu živej pamäti“ tejto náročnej témy. A tak často používané slovo ZACHOR – PAMÁTAJ je stále aktuálne.

Iceland
Liechtenstein
Norway grants

číslo projektu: CLT 03040

**TATRANSKÁ GALÉRIA
POPRADE**
2022 – 2024

- Výstavy • Koncerty • Prednášky • Konferencie
- Medzinárodné umelecké sympóziom smaltu
- Exkurzie do múzeí holokaustu
- Vedecko-výskumná činnosť

Participating institutions:

- Slovenské národné múzeum – Múzeum židovskej kultúry Bratislava
- Múzeum holokaustu v Seredi, pobočka SNM
- Jewish Museum Oslo, Norway
- Gymnázium Kukučínova, Poprad

Participating organizations:

- Hudobné zoskupenie Mojše Band
- Občianske združenie Sonáta, Bratislava
- Občianske združenie Bratislava
- Ústav pamäti národa Bratislava
- Asociácia Krav Maga SK
- Gaidr Felda ŽNO Košice
- Milo Suchomel Qua
- Občianske združenie LECA,

PREŠOVSKÝ SAMOSPRÁVNÝ KRAJ

not only be a result and reminder of this event, but also a good educational guide for teachers of different types of schools and different subjects.

The topic of the Holocaust must be an interdisciplinary phenomenon of teaching in schools. This collection is proof of that, because it can be used by teachers of history, history, civics, Slovak language, art education, history of art and culture, music education, media education, even physical education.

The collection, which contains professional studies, but also interesting reading of stories and evaluation of project events, is intended for a wide professional and lay public. We tried to remember the Holocaust in a well-founded but also emotional way – this unflattering period of history in our territory, but also in a global context, and draw attention, as Dr. Kevin Simpson says in his speech, to the "shrinking loss of living memory" of this difficult topic. And so the often used word REMEMBER – REMEMBER is still relevant.

Anna Ondrušeková, author of the project

Úvodná konferencia projektu 22. novembra 2022 (zľava: Michal Paľko, Michal Vaněk, Lubo Stacho, Andrej Kiska, Emília Antolíková, Anna Ondrušeková)

Project kick-off conference on 22 November 2022 (from left: Michal Paľko, Michal Vaněk, Lubo Stacho, Andrej Kiska, Emília Antolíková, Anna Ondrušeková)

Anna Ondrušeková, riaditeľka
Tatranská galéria v Poprade
autorka projektu

Umenie a holokaust

Prepojiť a dať do súvislosti tieto dva pojmy nie je jednoduché. Na úvod je potrebné ich charakterizovať a následne popísať, ako sa nám v našom projekte podarilo reálne, prostredníctvom rôznych umeleckých žánrov (maľba, kresba, socha, fotografia, inštalácia, koncept, hudba, literatúra, film, divadlo), upozorniť na závažnú tému holokaustu.

Vychádzame z jednej z charakteristík, že **umenie** je individuálnym prejavom kreatívnej schopnosti duše – jedna z foriem osvojovania si sveta človekom. Je predmetom skúmania estetiky, umenovedy a filozofie umenia. Umenie môže znamenať aj používanie istých duchovných kvalít, alebo manuálnej zručnosti pri realizácii určitého diela s cieľom urobiť svet umelo krajším a lepším.¹ Je potrebné to zopakovať „urobiť svet krajším a lepším“, toto naplnenie a poslanie umenia sprevádza človeka snád’ od počiatku ľudskej civilizácie. V charakteristike môžeme pokračovať: umenie je forma maximálneho bytia človeka. Spočíva v cieľavedomom pretváraní škaredého alebo esteticky neúčinného či menej účinného na krásu v koncentrovanej podobe. Pojem umenie je taký široký, mnohotvárný a premenlivý, že ho podľa mnohých odborníkov nemožno definovať.²

Položiť si otázku „Čo je umenie?“, je možno podobné ako uviesť ďalšie sokratovské otázky: čo je dobro, čo je šťastie, čo je cnosť, čo je spravodlivosť...? Odpovedať na ňu jednoznačne je rovnako náročné. Každá doba a epocha mala iný pohľad na umenie a umelecké dielo. Mnohé z diel, ktoré sú teraz vystavené v múzeách boli užitočné objekty bežnej potreby, často s esteticky vkusne vypracovaným dizajnom. Dnes sa doba obrátila a v umeleckých múzeách či galériách sa stretávame s vecami pôvodne neumeleckého sveta, ktoré tam boli umiestnené vedome ako umenie. Po období, keď sa dalo bez problémov určiť umelecké dielo, nastala postmoderná doba, kde môže byť umením čokoľvek. Záleží na tom „Kedy je umenie“, ako by povedal Nelson Goodman, ktorý pokračuje: „dielo sprostredkuje

Anna Ondrušeková, directress
Tatra Gallery in Poprad
author of the project

Art and Holocaust

It is not easy to connect and correlate these two concepts. To begin with, it is necessary to characterise them and then describe how we have managed to draw attention to the serious topic of the Holocaust in our project through various artistic genres (painting, drawing, sculpture, photography, installation, concept, music, literature, film, theatre).

This is based on the assumption that art is an individual manifestation of the creative soul – one of the forms of mastering the world by humankind. It is the subject matter of scrutiny in aesthetic, art history and philosophy of art. Art can also mean the use of certain spiritual qualities or manual skills in creating a particular artwork in order to make the world artificially more beautiful and better.¹ It entails repeating "**to make the world more beautiful and better**", this fulfilment and mission of art has accompanied man perhaps since the birth of human civilization. We can continue the characterisation: art is a form of man's ultimate being. It consists in the purposeful transformation of the ugly or the aesthetically ineffective or less effective into beauty in a concentrated form. The concept of art is so broad, multifaceted and changeable that many experts believe it is impossible to define.²

Asking the question "What is art?" is perhaps akin to posing other Socratic questions: what is goodness, what is happiness, what is virtue, what is justice...? To answer it clearly is equally difficult. Every age and epoch has had a different view of art and the work of art. Many of the works now on display in museums were useful objects of common use, often with aesthetically tasteful designs. Today, it is quite the contrary: in art museums or galleries we encounter things originally from the non-art world that were placed there deliberately as art. After a period when it was easy to identify a work of art, the post-modern era has arrived, where anything can be art. What matters is "When is art", as Nelson Goodman would say, which

1 <https://sk.wikipedia.org/wiki/Umenie>

2 <https://sk.wikipedia.org/wiki/Umenie>

1 <https://sk.wikipedia.org/wiki/Umenie>

2 <https://sk.wikipedia.org/wiki/Umenie>

poznanie a je zdrojom významu, umenie pestujeme pre poznanie, ktoré je sprostredkované estetickými symbolmi“³ Podľa inštitucionálnej analýzy (George Dickie) umenie musí spĺňať tieto dve podmienky: po prvé musí to byť artefakt (výtvor človeka a nie ľudskou rukou nedotknuté prírodniny) a po druhé zástupca sveta umenia, ktorý hovorí menom inštitúcie (autor, kurátor, historik, zberateľ) to prehlási za výtvor na umelecko-estetické posúdenie.

Pre nás je dôležité poznanie a citácia Morrisa Weitz: „Umenie má byť otvoreným pojmom, aby sa nebránilo umeleckej kreativite... súčasný umelec vyjadruje svoj zážitok takým spôsobom, že hovorí v mene mnohých. Umelec vyjadruje všeobecné cez konkrétne.“ A takto cez konkrétne umelecké výkony, či už v podobe výtvarných artefaktov, koncertných, divadelných vystúpení, filmov, literárnych diel sme chceli poukázať na rozsiahle krivdy, nespravodlivosť, nešťastie napáchané na ľudstve v období holokaustu. Zároveň sme chceli upozorniť aj na dobro, ľudskosť, odvahu, s ktorými sme sa stretli a pokúsili sa ich sprostredkovať cez umenie.

Vysvetliť a charakterizovať pojem holokaust nie je hlavnou oblasťou tohto príspevku. Venujú sa mu podrobnejšie ďalšie odborné štúdie v tomto zborníku z rôznych uhlov pohľadu. Uvádžame tie fakty, ktoré je nutné spomenúť. Slovo **holokaust** pochádza z gréckeho slova holokauston. Pôvodné grécke i latinské slovo, z ktorého je odvodené moderné slovo holocaust, doslova znamenalo celkom spáliť, úplné spálenie (zápalná obeta bola typická napr. pre Židov). Takto je uvádzané i v gréckom alebo latinskom texte Biblie. Nie je to však význam moderného termínu holocaust/holokaust. Autorom novodobého termínu holocaust je nositeľ Nobelovej ceny mieru Elie Wiesel (1928 – 2016), ktorý ho použil vo svojom románe Noc (La Nuit, 1958). V širšom zmysle je slovom holokaust označovaný i celý nacistický perzekučný systém väznic a táborov ako celok, respektíve nacistická perzekúcia všetkých etnických, náboženských a politických skupín, odporcov (komunistov a sociálnych demokratov), Svedkov Jehovových, telesne či mentálne postihnutých, homosexuálov, Židov, Rómov, Poliakov a občanov Sovietskeho zväzu. V rámci genocídy namierenej na židovské etnikum bolo vyvraždených okolo 6 miliónov Židov. Pokiaľ pod pojmom holokaust chápeme nacistickú perzekúciu ako celok, hovoríme o počte obetí holokaustu medzi 11 až 15 miliónmi ľudí.⁴

Slovo holokaust býva v hebrejčine nahrádzané aj pojmom šoa (zničenie, záhuba), v rómštine sa uvádza slovo porajmos (požieranie). Všetky výrazy majú jedno spoločné: je to pomenovanie ge-

goes on to say: "the work mediates knowledge and is the source of meaning, we cultivate art for the sake of knowledge, which is mediated by aesthetic symbols"³ According to institutional analysis (George Dickie) art must meet the following two conditions: firstly it must be an artefact (a creation of man and not a natural object untouched by human hand) and secondly a representative of the art world who speaks on behalf of the institution (the author, curator, historian, collector) will declare it to be a creation for artistic and aesthetic consideration.

For us, the important thing is knowing and quoting Morris Weitz: "Art is meant to be an open-ended concept so as not to inhibit artistic creativity... the contemporary artist expresses his experience in such a way that he speaks for the many. The artist expresses the general through the particular." And so through specific artistic performances, whether in the form of visual artifacts, concerts, theatrical performances, films, literary works, we wanted to point at the vast wrong-doings, injustice, misfortune inflicted on humanity during the Holocaust. At the same time, we also wanted to draw attention to the goodness, humanity, and courage that we encountered and tried to convey through art.

Explaining and characterising the concept of the Holocaust is not the main focus of this article. It is dealt with in more detail in other scholarly studies in this collection from different perspectives. We present those facts that are necessary to mention. The word **Holocaust** comes from the Greek word holokauston. The original Greek and Latin word, from which the modern word holocaust is derived, literally meant to burn completely, fully burnt (burnt sacrifice was typical of the Jews, for example). This is also how it is rendered in the Greek or Latin text of the Bible. However, this is not the meaning of the modern term holocaust/holokaust. The author of the modern term Holocaust is Nobel Peace Prize winner Elie Wiesel (1928-2016), who used it in his novel La Nuit (1958). In a broader sense, the word Holocaust also refers to the Nazi system of persecution of prisons and camps as a whole, or the Nazi persecution of all ethnic, religious and political groups, opponents (communists and social democrats), Jehovah's Witnesses, physically or mentally disabled, homosexuals, Jews, Roma, Poles and citizens of the Soviet Union. Around 6 million Jews were murdered as part of the genocide against the Jewish ethnic group. If we understand the Nazi persecution as a whole by the term Holocaust, we are talking about a number of Holocaust victims of between 11 and 15 million people.⁴

3 <https://dennikn.sk/blog/2064860/co-je-umenie/>

4 <https://sk.wikipedia.org/wiki/Holokaust>

3 <https://dennikn.sk/blog/2064860/co-je-umenie/>

4 <https://sk.wikipedia.org/wiki/Holokaust>

nocídy páchanej v mene nezmyselného povyšovania sa určitej rasy na úkor iných počas 2. svetovej vojny. Cieľavedomé budovanie najprv pracovných, neskôr koncentračných, vyhladzovacích táborov nacistami malo za následok najväčšie systematické vyvražďovanie v histórii ľudstva.

Na území vtedajšej Slovenskej republiky (1938 – 1945) žilo približne 89 000 židovských občanov.⁵ Na území Slovenska boli zriadené 3 pracovné tábory – Sereď, Vyhne a Nováky (uvádza sa ešte aj Oremov Laz). Odtiaľ boli mnohí deportovaní (prvý transport zo Slovenska 25. 3. 1942 z Popradu) do koncentračných táborov v Poľsku.⁶

Koncentračné tábory v Poľsku: Chelmno, Auschwitz, Auschwitz II – Birkenau, Auschwitz III v Monowiciach, Majdanek, Belzec, Sobibór, Treblinka.⁷

5 Z 2658 obcí a miest na Slovensku žili Židia v 1435. Najväčšie židovské komunity boli v Bratislave (približne 15.000), v Nitre (4.358), v Prešove (4.308), v Michalovciach (3.955), v Žiline (2.917), v Topoľčanoch (2.459), v Trnave (2.445), v Bardejove (2.441), v Humennom (2.172) a v Trenčíne (1.619). The Situation of Jews in Slovakia between 1939 and 1945, s. 50. Pozri aj Barkány, Eugen; Dojč, Ludovít; Weinbergerová, Mária. Židovské náboženské obce na Slovensku. Bratislava: Vesna, 1991, s. 438.

6 Deportovaní prechádzali cez 5 koncentračných stredísk, ktoré boli v Bratislave na Patrónke, v Žiline, v Novákoch, v Sereďi a v Poprade. V dvoch etapách bolo deportovaných takmer 72000 židovských obyvateľov Koncentračné tábory v Poľsku: Chelmno, Auschwitz, Auschwitz II – Birkenau, Auschwitz III v Monowiciach, Majdanek, Belzec, Sobibór, Treblinka.

7 Chelmno (Kulmhof) (8. december 1941 – 17. január 1945, približne 340.000 obetí), Oswienčim (Auschwitz, Oświęcim) (apríl 1940 – január 1945). Neskôr v roku 1941 sa rozšíril o KL Auschwitz II – Birkenau v neďalekej Brezínke a v roku 1942 nasledoval KL Auschwitz III v Monowiciach. Počet obetí je odhadovaný na 1.000.000 až 1.500.000. Majdanek (pri Lubline) (júl 1941 – júl 1944, 78 000 až 360.000 obetí), Belzec (marec 1942 – jún 1943, 436.000 obetí), Sobibór (máj 1942 – október 1943, 260.000 obetí), Treblinka (júl 1942 – október 1943, najmenej 700.000 obetí, možno až okolo 1.000.000). Nacistické vyhladzovacie tábory prežilo 8.103 väzňov.

The word Holocaust is also replaced in Hebrew by the term Shoah (destruction, annihilation), while the word Porajmos (devouring) is used in Romani language. All the terms have one thing in common: it is the name given to the genocide perpetrated in the name of the senseless elevation of a certain race to the detriment of others during the World War II. The Nazis' deliberate building of first labour, then concentration, extermination camps resulted in the greatest systematic murder in the history of mankind.

Approximately 89 000 Jewish citizens lived in the territory of the then Slovak Republic (1938-1945).⁵ Three labour camps were established in Slovakia – Sereď, Vyhne and Nováky (Oremov Laz is also mentioned). From there, many were deported (the first transport from Slovakia on 25 March 1942 from Poprad) to concentration camps in Poland.⁶

Concentration camps in Poland: Chelmno, Auschwitz, Auschwitz II – Birkenau, Auschwitz III in Monowice, Majdanek, Belzec, Sobibór, Treblinka.⁷

One of the largest camps, Auschwitz, was liberated by the Soviet army on 27. 1. 1945. That day, 27 January, was declared International Holocaust Remembrance Day by the United Nations General Assembly (2005). The tragic liquidation of the Gypsy camp within the Auschwitz-Birkenau concentration complex on 2. 8. 1944 was the impetus for the declaration of the Roma Holocaust Memorial Day by the European Parliament in 2015.

For a long time, there was silence about these horrors. Only a few individuals who survived imprisonment in the concentration camps have been able to process their experiences artistically and publish them, whether in literary or artistic form. Today, we find insti-

5 Out of 2658 villages and towns in Slovakia, Jews lived in 1435. The largest Jewish communities were in Bratislava (approximately 15,000), Nitra (4,358), Prešov (4,308), Michalovce (3,955), Žilina (2,917), Topoľčany (2,459), Trnava (2,445), Bardejov (2,441), Humenné (2,172) and Trenčín (1,619). The Situation of Jews in Slovakia between 1939 and 1945, s. 50. See also Barkány, Eugen; Dojč, Ludovít; Weinbergerová, Mária. Židovské náboženské obce na Slovensku (Jewish religious communities in Slovakia). Bratislava: Vesna, 1991, p. 438.

6 The deportees passed through 5 concentration centres, which were in Bratislava at Patrónka, Žilina, Nováky, Sereď and Poprad. Almost 72,000 Jewish inhabitants were deported in two stages to the concentration camps in Poland: Chelmno, Auschwitz, Auschwitz II – Birkenau, Auschwitz III in Monowice, Majdanek, Belzec, Sobibór, Treblinka.

7 Chelmno (Kulmhof) (8 December 1941 – 17 January 1945, approximately 340,000 victims), Auschwitz (Auschwitz, Oświęcim) (April 1940 – January 1945). Later in 1941 it was expanded to include KL Auschwitz II – Birkenau in nearby Brezinka, followed by KL Auschwitz III in Monowice in 1942. The number of victims is estimated at between 1,000,000 and 1,500,000. Majdanek (near Lublin) (July 1941-July 1944, 78,000 to 360,000 victims), Belzec (March 1942-June 1943, 436,000 victims), Sobibór (May 1942-October 1943, 260,000 victims), Treblinka (July 1942-October 1943, at least 700,000 victims, possibly up to about 1,000,000). 8,103 prisoners survived the Nazi extermination camps.

Jeden z najväčších táborov Auschwitz bol oslobodený Sovietskou armádou 27. 1. 1945. Ten deň 27. január bol vyhlásený Valným zhromaždením OSN (2005) za Medzinárodný deň pamiatky obetí holokaustu. Tragická likvidácia tzv. cigánskeho tábora v rámci koncentračného komplexu Auschwitz – Birkenau z 2. 8. 1944 bola impulzom pre vyhlásenie Pamätného dňa rómskeho holokaustu Európskym parlamentom v roku 2015.

O týchto hrôzach sa dlho mlčalo. Len niekoľko jednotlivcov, ktorí prežili väznenie v koncentračných táboroch dokázalo svoje zážitky umelecky spracovať a zverejniť, či už v podobe literárnej alebo výtvarnej. Dnes nájdeme inštitúcie po celom svete, ktoré sa touto témou zaoberajú, archivujú diela, predmety, výpovede preživších a tým zároveň upozorňujú na nezmyselnosť tohto konania. Jedným z prvých preživších, ktorý to dokázal popísať veľmi sugestívne, bol Primo Levi (1919 – 1987), pôvodom chemik z Talianska, ktorý sa stal po vojne spisovateľom. Jeho kniha *Je to človek?*⁸ je jedným z najsilnejších svedectiev o koncentračných táboroch vôbec. V zborníku uvádzame niekoľko citácií z tejto knihy. Tu je jeden z nich: „...dostali sme sa na dno. Nižšie sa už zísť nedá: nejestuje a nemožno si predstaviť horšie postavenie pre človeka. Už nič nie je naše: vzali nám šaty, topánky aj vlasy; keď budeme hovoriť, nebudú nás počúvať, a keby nás aj počúvali, nerozumeli by nám. Vezmú nám aj meno: a ak si ho budeme chcieť zachovať, budeme musieť v sebe nájsť silu na to, aby sme si okrem mena zachovali aj niečo z nás, z toho čím sme boli.“⁹ Okrem tohto zborníka citácie z knihy zazneli aj na koncertnom vystúpení a uvedení diela Oliviera Messiaena Kvarteto na koniec časov v rámci nášho projektu v Tatranskej galérii, texty recitoval Kamil Mikulčík.

Spolupráca s nórskeym partnerom

Projekt sme mohli realizovať vďaka podpore Grantu EHP (predstavujú príspevok Islandu, Lichtenštajnska a Nórska) a zahraničným partnerom nášho projektu bolo Židovské múzeum v Osle (Jødisk Museum i Oslo Norway). Zásluhou kolegov z tohto múzea, najmä Matsa Tangestuena, sme sa dozvedeli o podobných osudoch ľudí poznačených holokaustom v Nórsku a o niektorých veľmi zaujímavých umelcoch, ktorí túto tému emotívne a nadčasovo umelecky spracovali (viď samostatné príspevky v zborníku). V Nórsku žilo pred 2. svetovou vojnou 2173 Židov, z ktorých bolo 765 zabitých. Ostatní ušli aj vďaka pomoci obyvateľov do Švédska a Veľkej Británie. Nórsko si ako jeden zo smutných dní svojej histórie pamätá

tutions all over the world dealing with this subject, archiving the works, objects and testimonies of survivors, and thus also drawing attention to the senselessness of this action. One of the first survivors who was able to describe it very evocatively was Primo Levi (1919-1987), a chemist originally from Italy who became a writer after the war. His book *If this is a Man?*⁸ is one of the most powerful accounts of the concentration camps ever written. In this collection we include several quotations from this book. Here is one of them: "...we have reached the bottom. It is impossible to go lower: there is no lower position for man, and it is impossible to imagine a worse one. Nothing is ours any more: they have taken away our clothes, our shoes, and even our hair; if we speak, they will not listen to us, and even if they did listen, they would not understand us. They will even take away our name: and if we would keep it, we shall have to find it in ourselves to retain something of ourselves, of what we have been, besides our name."⁹ In addition to this collection, quotations from the book were also performed at a concert performance and performance of Olivier Messiaen's *Quartet for the End of Time* as part of our project at the Tatra Gallery, the texts recited by Kamil Mikulčík.

Cooperation with a Norwegian partner

The project was made possible thanks to the support of the EEA Grant (the contributions made by Iceland, Liechtenstein and Norway) and our foreign partner in the project was the Jewish Museum in Oslo (Jødisk Museum i Oslo Norway). Thanks to our colleagues from the Museum, especially Mats Tangestuen, we learned about the similar fates of people marked by the Holocaust in Norway and about some very interesting artists who dealt with the topic in an emotive and timeless artistic way (see separate contributions in the proceedings). There were 2,173 Jews living in Norway before World War II, 765 of whom were killed. The others escaped to Sweden and Great Britain thanks to the help of the locals. Norway remembers 26 November 1942 as one of the saddest days in its history, when 532 Jews were loaded onto the SS Donau. On the shores of occupied Poland, cattle wagons awaited them, bound for Auschwitz. Of these, 342 were murdered in the gas chamber as soon as they arrived. The transport to the port from their place of residence was particularly elaborate. It was carried out using 101 taxis, which loaded unsuspecting Jewish citizens at the precise hour and minute. According to the original plan, more Jews were to be deported, but thanks to the Red Cross and the sabotage of the action by Norwegian railway

⁸ Primo Levi *Je to človek?* Vydavateľstvo Agora, Bratislava, 2001

⁹ Levi, P.: *Je to človek?* Vydavateľstvo Agora, Bratislava, 2001. str. 29

⁸ Primo Levi *Je to človek? (If This is a Man)* Agora Publishing House, Bratislava, 2001

⁹ Levi, P.: *Je to človek? (If This is a Man)* Agora Publishing House, Bratislava, 2001. p. 29

26. november 1942, kedy naložili 532 Židov na loď SS Donau. Na brehoch okupovaného Poľska ich čakali dobytčie vagóny, ktoré smerovali do Auschwitzu. Z nich 342 hneď po príchode zavraždili v plynovej komore. Transport do prístavu z ich miesta bydliska bol obzvlášť precízne premyslený. Uskutočnil sa prostredníctvom 101 taxíkov, ktoré v presnú hodinu a minútu naložili židovských občanov nič netušiacich. Podľa pôvodného plánu mali deportovať viac Židov, mnohých však vďaka Červenému krížu a sabotovaniu akcie pracovníkmi nórskeho železnice neskoro dopravili do prístavu a nestihli sa naložiť. Túto udalosť prostredníctvom emotívnej performance pripomenul nórsky umelec Victor Lind, ktorého sme predstavili aj v Tatranskej galérii (viď príspevok na str. 54 – 63).

Osobné poznanie

Ak sa venujete dlhodobejšie určitej téme, poznanie sa rozširuje a pribúdajú nové okolnosti, zážitky, známi i priatelia. Prvýkrát som sa s témou holokaustu zoznámila pred 45 rokmi pri návšteve Terezína v spoločnosti známej, ktorá ho prežila na vlastnej koži aj s rôznymi pokusmi na ženách. Bola som zhrozená a vrylo sa mi to hlboko do pamäti. Na Slovensku sa o tejto téme v období socializmu takmer nehovorilo. Po mnohých rokoch som sa zúčastnila odhalenia pamätnej tabule na železničnej stanici v Poprade¹⁰ a dozvedela som sa, že Poprad je miestom prvého transportu židovských žien a dievčat do Auschwitzu, ďalšie smutné poznanie. Od roku 2002 sme začali v Tatranskej galérii (TG) participovať na Spomienke rôznymi výstavami. V tento rok sa výstavy zúčastnila aj Editka Grosmanová, preživšia z prvého transportu. Jej rozprávanie ma zasiahlo.¹¹ Hlbšie a emotívnejšie som spoznávala následky holokaustu, ale i spôsoby a možnosti ako sa s touto témou vyrovnávajú umelci, a to nielen židovského pôvodu. Zorganizovala som medzinárodné výtvarné sympóziu za účasti slovenských a izraelských umelcov vo Vyšných Ružbachoch a výstavu v Izraeli. Navštívila som židovské múzeum v Berlíne v roku 2008, ktorého autorom je svetoznámy architekt Daniel Libeskind. Následne sa mi podarilo zorganizovať v TG v roku 2012 jeho veľkú výstavu.¹² Z priestorov Múzea v Berlíne som vytvorila sériu zaujímavých fotografií, vystavených doma aj v zahraničí. Priestor, jeho filozofia usporiadania, koncept miestností, kontrast

workers, many were late getting to the port and did not make it on board. This event was commemorated through an emotional performance by the Norwegian artist Victor Lind, whom we also presented in the Tatra Gallery (see article on page 54 – 63).

Personal knowledge

If you work on a topic for a longer period of time, your knowledge expands and new circumstances, experiences, acquaintances and friends appear. I was first introduced to the subject of the Holocaust 45 years ago during a visit to Terezín in the company of an acquaintance who had lived through it first hand, including various experiments on women. I was horrified and it is deeply etched in my memory. In Slovakia, this subject was hardly discussed during the communist era. Many years later, I attended the unveiling of a commemorative plaque at the railway station in Poprad¹⁰ and learned that Poprad was the site of the first transport of Jewish women and girls to Auschwitz, another sad realization. In 2002, we started to participate in the Remembrance in the Tatra Gallery (TG) with various exhibitions. This year, Editka Grosmanová, a survivor of the first transport, took part in the exhibition. I was struck by her story.¹¹ I learned more deeply and emotionally about the aftermath of the Holocaust, but also about the ways and possibilities of how artists, and not only those of Jewish origin, deal with this topic. I organised an international art symposium with the participation of Slovak and Israeli artists in Vyšné Ružbachy and an exhibition in Israel. I visited the Jewish Museum in Berlin in 2008, designed by the world-famous architect Daniel Libeskind. Subsequently, I managed to organize a major exhibition of his work at TG in 2012.¹² From the premises of the Museum in Berlin I created a series of interesting photographs, exhibited both at home and abroad. The space, its layout philosophy, the concept of the rooms, the contrast of light and darkness will amaze you and leave a lastingly strong emotional experience. Like the Polin Museum in Warsaw,¹³ or the preservation of the foundations of the Warsaw Ghetto wall.¹⁴

10 Bola odhalená v roku 2002 pri príležitosti 60. výročia prvého transportu Židov zo Slovenska.

11 Prvá výstava pri príležitosti 60. výročia transportu z Popradu bola Imrich Weiner Král' Cykly Vagóny, Krivajúca smrť a iné zapožičané od SNM a SNG v Bratislave, slávnostné otvorenie 24. 3. 2002 za účasti mnohých preživších tento transport aj pani Edity Grssmanovej.

12 Výstava Daniel Libeskind, zorganizovaná v spolupráci s Kabinetom architektúry v Ostrave a Múzeom architektúry vo Wroclaw

10 It was unveiled in 2002 on the occasion of the 60th anniversary of the first transport of Jews from Slovakia.

11 The first exhibition on the occasion of the 60th anniversary of the transport from Poprad was Imrich Weiner Král', Wagon Cycles, The Limping Death and others on loan from the Slovak National Museum and the Slovak National Gallery in Bratislava, the opening ceremony was held on 24.3.2002 with the participation of many survivors of this transport and Mrs. Edita Grssman.

12 The exhibition Daniel Libeskind, organized in cooperation with the Cabinet of Architecture in Ostrava and the Museum of Architecture in Wrocław

13 Polin Museum- the author of the project is Rainer Mahlamaki from Finland, the building was officially opened in 2013 and in 2016 the POLIN Museum was awarded the title of European Museum of the Year (EMYA 2016).

svetla a tmy vás ohúria a zanechajú natrvalo silný emotívny zážitok. Podobne ako Múzeum POLIN vo Varšave¹³ či zachovanie základov múru Varšavského geta.¹⁴

Pri ďalšej návšteve Varšavy ma silne zasiahla výstava Architektúra prežitia mladej umelkyne Natálie Romik¹⁵ v Galérii Zachęta.¹⁶ Skúmala archeologicky, geologicky aj archívne miesta, kde sa ukrývali Židia počas vojny. Našla nezvyčajné miesta, ktorých časť otvoru alebo priestoru odliala a následne vystavila ako akýsi pomník, pamätník v lesklej kovovej farbe. Každý odliatok mal podrobný popis s fotografickou a faktickou dokumentáciou od konkrétnych ukrývajúcich sa ľudí. Takéto umenie je pravdivé, konkrétne a silne emotívne.

Dlhšiu dobu sledujem umelcov, ktorí vedia citlivo, ale apelatívne, upozorniť na tému holokaustu, prípadne iné extrémistické nálady a hrozby. Nie je jednoduché spracovať túto tému a neprvoplánovo následne reagovať formou umeleckého diela. V slovenskom výtvarnom umení je niekoľko osobností, ktorých diela sme vystavovali, alebo ich spoznali na iných miestach, napríklad v židovskej synagóge v Trnave, Nitre, Šamoríne. Oslovila som viacerých, ktorí sa tejto téme venovali, a tak vznikol výstavný projekt **Pamäť miesta a mesta**. K dôslednejšej spolupráci, ako garanta celého projektu ART&HOLOKAUST, som prizvala profesora Lubomíra Stacha, ktorý už mal za sebou niekoľko fotografických výstav aj natočenie filmu Zachor o pracovnom tábore v Novákoch. Streťával sa s ľuďmi, ktorí prežili holokaust a ich príbehy formou fotografie prenášal na plátna.

Priblížili sme tvorbu viacerých známych aj neznámych autorov rôznych období. Najvýznamnejšou výstavou v rámci projektu, usporiadanej v Tatranskej galérii, bola výstava Ľudské slabosti Human weaknesses od významného poľského umelca Marcina Berdyszaka. Bližšie informácie uvádzame v nasledujúcich kapitolách.

Zadostučinením pre nás, ktorí sme projekt pripravovali, účinkovali v ňom, je veľký záujem mladých ľudí a širokej verejnosti o umelecké a vzdelávacie podujatia. Mali byť mementom alebo poznaním globálneho zla, ktoré stále kdesi drieme a občas sa vynorí. Nedovoľme zlu zvíťaziť nad dobrotou, láskavosťou, toleranciou a žičlivosťou, ktorá je pre nás typická. Umením stále môžeme prekonávať túto traumu, pripomínať si nelichotivé historické udalosti, ale zároveň aj vzdelávať čo najširšie publikum, a to emotívnym spôsobom.

On another visit to Warsaw, I was strongly struck by the exhibition Architecture of Survival by the young artist Natalia Romik¹⁵ in Zachęta Gallery.¹⁶ It explored archaeologically, geologically and archival sites where Jews hid during the war. She found unusual places, part of the opening or space of which she cast and then exhibited as a kind of monument, a memorial in shiny metallic paint. Each casting had a detailed description with photographic and factual documentation from the specific people hiding there. Such art is truthful, concrete and powerfully emotional.

For a long time I have been following artists who are able to sensitively, but appealingly, draw attention to the subject of the Holocaust or other extremist sentiments and threats. It is not easy to process this topic and then react in the form of a work of art. There are several personalities in Slovak art whose works we have exhibited or met in other places, for example in the Jewish synagogue in Trnava, Nitra, Šamorín. I approached several people who were working on this topic, and that is how the exhibition project **Memory of a Place and a City** came into being. For a more consistent cooperation, as a guarantor of the whole ART&HOLOKAUST project, I invited professor Lubomír Stach, who had already had several photographic exhibitions and made a film Zachor about the Nováky labour camp. He met people who survived the Holocaust and transferred their stories onto canvases in the form of photography.

The work of several well-known and unknown authors of different periods was presented. The most important exhibition within the project, held in the Tatra Gallery, was the exhibition Human Weaknesses by the prominent Polish artist Marcin Berdyszak. Further information is given in the following chapters.

The great interest of young people and the general public in artistic and educational events is a great satisfaction for us, who prepared and participated in the project. They were meant to be a memento, or a recognition of a global evil that is still slumbering somewhere and occasionally emerges. Let us not allow evil to triumph over the goodness, kindness, tolerance and generosity that is typical of us. Through art we can still overcome this trauma, commemorate unflattering historical events, but also educate as wide an audience as possible, in an emotive way.

Instalácia Menaše Kadišman a jeho 10 000 tvárí zavraždených Židov,
, Židovské múzeum Berlín, foto: Anna Ondrušeková, 2012

Installation of Menashe Kadishman and his 10,000 Faces of Murdered Jews,
Jewish museum Berlin, photo: Anna Ondrušeková, 2012

- 13 Múzeum Polin – autorom projektu je Rainer Mahlamaki z Fínska, budova bola oficiálne otvorená v roku 2013 a v roku 2016 Múzeum POLIN získalo titul Európske múzeum roka (EMYA 2016).
- 14 Múr predstavuje „jedinečné historické memento“ pripisuje „neoceniteľnú hodnotu pre židovský i poľský národ“. Postavili ho nacisti v roku 1940 a označili ním „židovskú štvrť“. Bariéra bola vysoká štyri metre vrátane jednometrového vrchného pásu z ostnatého drôtu. Približne 450-tisíc tamojších obyvateľov zomrelo na následky vyhladovania a chorôb alebo v plynových komorách tábora Treblinka. Geto a väčšinu múra, ktorý ho obkolesoval, Nemci zničili v roku 1943 po povstaní v gete.
- 15 Natalia Romik je verejná historička, architektka a umelkyňa, ktorej práca sa zameriava na židovskú pamäť a pripomínanie si holokaustu vo východnej Európe, najmä v Poľsku a na Ukrajine. Je kurátorkou výstav, podieľala sa na prestavbe pamätných miest a vytvorila projekt Nomadic Shtetl Archive Project, ktorého cieľom je zapojiť miestne komunity do pripomenutia si stratených židovských životov v malých mestách.
- 16 Zachęta – National Gallery of Art Warsava, Národná galéria umenia je jednou z popredných kultúrnych inštitúcií v Európe. Poslaním galérie je šíriť súčasné umenie vo všetkých jeho súčasných prejavoch ako dôležitý prvok kultúrneho a spoločenského života.

- 14 The wall represents a "unique historical memento" attributing "inestimable value to both the Jewish and Polish people". Built by the Nazis in 1940, it marked the "Jewish Quarter". The barrier was four metres high, including a one-metre high top strip of barbed wire. Approximately 450 thousand residents there died of starvation and disease or in the gas chambers of the Treblinka camp. The ghetto and most of the wall that surrounded it were destroyed by the Germans in 1943 after the Ghetto Uprising.
- 15 Natalia Romik is a public historian, architect and artist whose work focuses on Jewish memory and Holocaust commemoration in Eastern Europe, particularly in Poland and Ukraine. She has curated exhibitions, participated in the rebuilding of memorial sites, and created the Nomadic Shtetl Archive Project, which aims to engage local communities in commemorating lost Jewish lives in small towns.
- 16 Zachęta – National Gallery of Art Warsava, National Gallery of Art is one of the leading cultural institutions in Europe. The Gallery's mission is to spread contemporary art in all its current manifestations as an important element of cultural and social life.

Hora v Poline, Varšava 2018

Interiér Múzea POLIN je veľkolepým poňatím dlhoročnej a náročnej cesty dejín poľských Židov fínskym architektom Rainerom Mahlamäkim.

Dramaticky zvlnený priestor akoby pripomínal cestu púšťou a horami, ale aj rozostupujúce sa more zo starozákonných príbehov. Návštevník je ohromený obrovskou masou prelínajúcich a vlniacich sa stien. Nečakaný zážitok.

Mountain in POLIN, Warsaw 2018 The interior of the Polin Museum is a magnificent conception of the long and arduous journey of the history of Polish Jews by Finnish architect Rainer Mahlamäki. The dramatically undulating space seems to recall the journey through deserts and mountains, but also the parting sea of Old Testament stories. The visitor is overwhelmed by the huge mass of interlocking and undulating walls. An unexpected experience.

Stena ČB štruktúry Polin, Varšava

Exteriérové steny sú pokryté pozdĺžnymi sklenenými tabuľami spod ktorých presvitá štruktúra textov, prosieb židovského národa k tomu najvyššiemu, foto: Anna Ondrušeková, 2018

Wall of the Polin CB structure, Warsaw

The exterior walls are covered with longitudinal glass panes from beneath which a structure of texts, the supplications of the Jewish people to the Most High, shines through, photo: Anna Ondrushekova, 2018

Dobová fotografia z varšavského geta, wikipedia
Period photo of the Warsaw ghetto, wikipedia

Pamätná línia múru židovského geta vo Varšave,
foto: Anna Ondrušeková, 2022

The memorial line of the Jewish ghetto wall in Warsaw,
Photo: Anna Ondruseková, 2022

Galéria Zachęta, Natalia Romik, výstava Architektúra prežitia,
foto: Anna Ondrušeková, 2022

Zachęta Gallery, Natalia Romik, exhibition Architecture of Survival, Photo:
Anna Ondrušeková, 2022